

ZLATKO ĐUKIĆ

Filozofski fakultet u Osijeku, Odsjek za povijest
zdukic@ffos.hr

UDC: 930.85:2(358)“-03/-02”

821.411.11

ROBERT STUBIČAR

Filozofski fakultet u Osijeku
robertstubicar1@gmail.com

POSTOJANJE RELIGIJSKOG IDENTITETA U AKADSKOJ CIVILIZACIJI NA PRIMJERU AKADSKIH KNJIŽEVNIH DJELA

Sažetak. – Ovaj će rad nastojati, putem književno-povijesne analize akademskih književnih djela, pronaći i prikazati elemente uz pomoć kojih se može potvrditi postojanje religijskog identiteta na području akademske civilizacije. Gledajući drevne pisane izvore izdvojiti će se oni elementi koji iskazuju međusobnu povezanost navedenih djela te postojanja jednog zajedničkog identiteta koji ih prožima, koji ih čini međusobno povezanim i dijelom jedne cjeline. Proučavajući akademsku civilizaciju ne može se sa sigurnošću govoriti o postojanju nacionalnog ili etničkog identiteta, pošto u to vrijeme pojmovi nacije i etniciteta nisu još bili oformljeni, ali nasuprot tome, ljudi su se u trećem i drugom tisućljeću prije Krista identificirali kao pripadnici iste grupe na temelju onoga što im je bilo blisko i jasno. Upravo zbog toga se identifikacija događala na temelju osobe vladara, religije, jezika ili običaja. Zbog toga će se u ovome radu, kroz čitanje akademskih književnih djela, izdvojiti oni elementi koji su izravno povezani sa religijskom praksom akademske civilizacije (molitve bogovima, zazivanje bogova, komunikacija sa bogovima, priče o bogovima, obredi posvećeni istima, hramovi i ostali vjerski objekti koji se spominju te informacije o organizaciji vjerske strukture), te svi elementi koji su imali ulogu u tome da se ljudi koji su živjeli na području plodnog polumjeseca međusobno identificiraju kao pripadnici iste skupine i to prema religijskoj povezanosti, odnosno kao djeca istih Bogova.

Ključne riječi. – Akad, Ep o Gilgamešu, Enuma Eliš, Ep o Atrahasisu, religijski identitet, religijska praksa, bogovi, Mezopotamija.

Prostor i povijesne okolnosti koje su odredile akadsku književnost

Akadska civilizacija prostirala se na području srednje Mezopotamije sjeverno od Sumerana.¹ Akađani su kao i ostali narodi toga prostora bili narod iz grupe Semita te se njihov najstariji i najveći kulturni

¹ Lisičar, Petar, *Stari istok*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1975., str. 66

centar nalazio u gradu Akkadu/Agade.² Kroz najveći dio trećeg i dio drugog tisućljeća samo ime Akkad, kao naziv, podrazumjevao je grad, državu i narod.³ Kroz čitavo treće tisućljeće prije Krista svjedočimo razvoju akadske civilizacije i osnutku brojnih gradova. Taj razvoj kulminira za vrijeme cara Sargona koji se javlja oko 2300.⁴ godine prije Krista te koji osvaja cijelo akadsko područje i osniva Akadsko carstvo. Sargon osvaja sve tadašnje sumerske gradove države te tako pod njegovu kontrolu dolaze sva područja između perzijskog zaljeva, Sirije i Male Azije. Koliko je snažno i veliko bilo njegovo carstvo najbolje nam svjedoči titula kojom se on kitio, „car četiriju strana svijeta“.⁵ Upravo za vrijeme Sargona dolazi do najplodnijeg razdoblja akadske civilizacije i procvata kulture, religije i književnosti. Stara babilonska književnost upravo zbog toga često idealizira Sargona u svojim djelima. Za vrijeme njegovih nasljednika (Sargonida) akadska civilizacija je najveća i najsnažnija sila na području plodnog polumjeseca koja uživa veliku moć i bogatstvo. To razdoblje najvećeg opsega akadskog carstva za vrijeme Sargonida traje od 2350. do 2150.⁶ godine prije Krista, te u tom razdoblju najvjerojatnije dolazi i do nastajanja znamenitog Epa o Gilgamešu u obliku u kakvom ga mi danas poznajemo. Navedeno djelo je najvjerojatnije i starije, najstariji sačuvani ulomci su iz druge polovice trećeg tisućljeća prije Krista, no upravo u prvoj polovici trećeg tisućljeća dolazi do njihove standardizacije i nastajanja jedinstvenog oblika Epa o Gilgamešu. Nakon što je dinastija Sargonida okončala svoju vlast, svi budući vladari tog prostora iznimno su štovali akadsku kulturu i civilizaciju, te su preuzimali njihovo pismo, bogove i običaje.⁷

Kratki pregled akadskog književnog stvaralaštva

Promatrajući akadsko književno stvaranje može se vidjeti kako su književna djela iz ovog perioda uglavnom pisana kako bi se opisao nastanak svijeta (*Enuma Eliš*), čovjeka ili bogova, ali i čuveni pojedinci iz njihove kulturne prošlosti (*Ep o Gilgamešu*, *Ep o Atrahasisu*). Iz ovog perioda sačuvan je velik broj povijesnih izvora u obliku himni, priča, pjesmi, mitova i drugih književnih oblika koji su međusobno povezani zajedničkim elementima i to napose elementima religijske prirode. Postojanje uske veze religije i književnosti vidi se po tome što nema književnih djela iz tog perioda koje u sebi nema bogove kao

² Isto, str. 67.

³ Isto, str. 67.

⁴ Isto, str. 67.

⁵ Isto, str. 67.

⁶ Somervill, Barbara A., *Empires of Ancient Mesopotamia (Great Empires of the Past)*, New York, Chelsea house publishers, 2010., str. 33.

⁷ Lisičar, P., *Stari istok*, str. 80.

likove i kao figure koje navode glavnog junaka te mu ili pomažu ili odmažu na njegovom putovanju. Nadalje, akadaska književnost usko je vezana uz religiju i zbog toga što su jedini pismeni ljudi tog doba bili svećenici, ali i društvene elite predvođene osobom vladara. Tako i za najsačuvaniju i najcjelovitiju inačicu Epa o Gilgamešu možemo sa određenom sigurnošću utvrditi da ju je napisao upravo svećenik/učenjak (mašmaššu/ašipu) Sîn-lēqi-unninni⁸ iz Uruka i to između 1300. i 1000.⁹ godine prije Krista. Također, sva ondašnja književna djela imala su određenu ritualnu, odnosno religijsku ulogu te su bila prožeta akademskim vjerovanjima, obredima i božanskim bićima. Govoreći o *Epu o Atrahasisu* i epu *Enuma Eliš* ne može se jasno odrediti tko je njihov autor, no sa popriličnom sigurnošću se može pretpostaviti kako su im autori pripadali svećeničkom staležu, pošto su upravo svećenici bili čuvari znanja i kulture. Samim time, vidjevši, odnosno pretpostavivši tko su autori navedenih djela, može se odmah razaznati povezanost religije sa književnošću te se stoga upravo uz djela nalik navedenima može krenuti u potragu za činjenicama koje bi dokazale postojanje identiteta utemeljenog na zajedničkoj religiji i vjerovanjima drevnih Akadana, odnosno u kasnijim razdobljima stanovnika Mezopotamije uopće.

Definiranje religijskog identiteta na temelju akademskog književnog stvaralaštva

Upravo se na primjeru prostora Mezopotamije može vidjeti potvrdu moderne definicije identiteta, kao nečega što je nestalno, promjenljivo i čija je stabilizacija samo privremena.¹⁰ Gledajući ovaj prostor vidimo kako je on kroz staru povijest bio izložen brojnim promjenama i utjecajima. Takve promjene najviše su se odrazile na državna uređenja i na oblike vlasti, no religija je u najvećoj mjeri ostala prividno ista, iako se i ona također mijenjala kroz brojna stoljeća na tom području, ali ipak u nešto manjoj mjeri. Religija je vremenom poprimala nova božanstva, nove običaje, rituale i sljedbenike, no sama srž vjerovanja i osnovni panteon bogova i običaji ostali su gotovo pa isti. Ta prividna stabilnost zapravo je pomagala tadašnjim vladarima i državama u stvaranju osjećaja zajedništva i u ujedinjenju ljudi na ovom prostoru. Također, gledajući religiju, ne možemo ne vidjeti njezinu ogromnu povezanost sa književnošću ovog prostora. To se najbolje može vidjeti po djelima koja su tada nastajala, a uglavnom su to bila književna djela religijskog karaktera koja bi objašnjavala nastajanje ljudi, svijeta i bogova. Uz dulja, odnosno značajnija djela akadiske književ-

⁸ George, Andrew, *The epic of Gilgamesh: the Babylonian epic poem and other texts in Akkadian and Sumerian*, London; New York, Penguin Books, 2003., str. XXIV.

⁹ Isto, str. XXIV.

¹⁰ Peternai Andrić, Kristina, *Učinci književnosti*, Zagreb, DISPUT, 2005., str. 5.

nosti, nastajale su i izuzetno brojne pjesme koje su pokrivala mnoštvo tema, od zaštite od demona, pjesama izliječenja, vjerskih himni i spjevova, ali i pjesama o životu kao što je poznati *Dijalog o pesimizmu*.¹¹ Na taj bi način oni koji čitaju ondašnja književna djela mogli dobiti osjećaj zajedništva i na neki način početi oblikovati vlastiti identitet¹² koji je utemeljen na religijskoj praksi koja se proteže kroz čitavu književnost Mezopotamije. Gledajući cjelokupnu književnost Mezopotamije, nedvojbeno je kako je, uz ep o stvaranju (Enuma Eliš) i Ep o Atrahasisu, upravo Ep o Gilgamešu najznačajnije djelo njihove književnosti. Upravo kroz navedeni ep može se vidjeti koji bogovi su smatrani dostojnima da se prikazuju u književnosti te su sukladno tome božanstva iz epa imala takvu važnost i u stvarnoj onodobnoj religijskoj praksi. Pošto je navedeno djelo prepuno različitih religijskih elemenata, jer su jednim dijelom to i religijske priče, ovaj rad će se ograničiti na najvažnije religijske elemente koji najjasnije upućuju na pripadnost istoj religiji odnosno istome identitetu utemeljenom na toj religiji. Elementi koji će se izdvojiti iz nekoliko djela akadске književnosti, vezani su isključivo uz religijsku praksu te među njima treba izdvojiti: molitve bogovima, zazivanje bogova, razgovor sa bogovima, vjerski običaji i sami nazivi i karakteristike bogova. Uz pronađene elemente religijskog identiteta pojasniti će se i njihov značaj te zašto se smatra da su to valjani dokazi postojanja religijskog identiteta. Gledajući religijski identitet, treba napomenuti da se često upravo on navodi kao jedan od najsnažnijih identiteta, pošto se on ne odnosi samo na pojedinca, nego on nadilazi njegov život i odnosi se na samu beskonačnost, na naša najdublja uvjerenja, na sam svemir i na sve što postoji.¹³ Takvo razumjevanje religijskog identiteta je jasno vidljivo i na primjeru Kršćanstva¹⁴ i to napose u razdoblju koje je trajalo kroz čitavo srednjovjekovlje. Ljudi tog povijesnog razdoblja nam mogu najbolje poslužiti kao primjer onih koji svoju pripadnost skupini određuju po tome kojoj religiji pojedina osoba pripada.

Dakako najznačajnije djelo akadске književne tradicije je *Ep o Gilgamešu*. Tekst epa pisan je na glinenim pločicama koje zajedno tvore jednu koherentnu priču te će se sukladno tome iz teksta izvući oni stihovi koji ukazuju na postojanje religijskog identiteta u onodobnom akademskom društvu. Navedeni stihovi najbolje ocrtavaju postojanje identiteta temeljenog na zajedničkoj vjeri i religiji, odnosno prikazuju elemente koji su bili rašireni diljem područja Mezopotamije i koji su bili poznati većini ljudi:

¹¹ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume II.: Mature, Late*, Bethesda Maryland, CDL Press, 1996. str. 799.

¹² Peternai Andrić, K., *Učinci književnosti*, str. 6.

¹³ Joseph, John E., *Language and identity National, Ethnic, Religious*, New York, Palgrave Macmillan, 2004., str. 172.

¹⁴Isto, str. 173.

„27. *Njihovo jadikovanje čuo je Anu, bog neba i On pozva veliku Aruru, boginju vještu oblikovanju*
TI SI ARURU STVORILA LJUDE I ŽIVOTINJE
ZAJEDNO SA MARDUKOM, JUNAKOM
STVORI SADA LIK KOJI BI BIO SLIČAN GILGAMEŠU...“¹⁵

U navedenim se stihovima građani grada Uruka žale svojim bogovima zbog nevolja koje im zadaje Gilgameš. Oni se obraćaju bogu Anuu, jednom od bogova kojega su ljudi najviše štovali, vrhovnome bogu neba, bogu stvaratelju ostalih bogova.¹⁶ Anu tada naređuje božici Aruru da stvori pandan Gilgamešu kako bi obični ljudi napokon dobili mir od Gilgameša. Aruru je u panteonu zauzimala ulogu one koja stvara, boginje plodnosti i božanske majke koja oblikuje čovjeka iz gline i tako stvara čovječanstvo.¹⁷ Bila je uz Anua jedna od božica koje su ljudi na tom području štovali u svim gradovima i u mnogim hramovima, te unatoč različitoj podijeli na gradove države, štovanje ovih bogova bilo je prisutno na čitavom akademskom području. U navedenim stihovima može se vidjeti i vjerovanje običnih ljudi, koji su vjerovali da je božica Aruru stvorila čovjeka te su je sukladno tome na taj način i štovali u svakodnevnoj religijskoj praksi. Gledajući priču o stvaranju čovjeka treba naglasiti kako se proces stvaranja čovjeka javlja i u nekim drugim akademskim djelima, o čemu će više riječi biti kasnije kroz rad.

„28. *Kad to ču Aruru, stvori u mislima biće kao što je želio Anu, bog neba.*

29. *Ona opru ruke, uze blato i ovlaži ga svojom božanskom majčinskom pljuvačkom.*“¹⁸

Navedeni se stihovi odnose na ritual stvaranja novog bića, Enkidua koji će biti pandan Gilgamešu, no također, način stvaranja koji je prikazan gotovo je isti kao i u mitu o stvaranju čovjeka (stvaranju svijeta / Enuma Eliš). U navedenim stihovima se kao i u prethodnima može vidjeti način na koji je božica majka stvorila prve ljude od gline, te se taj motiv nastanka čovječanstva provlači kroz čitavo književno stvaralaštvo svih gradova na ovom području. Samim time, ovi stihovi nam izravno kroz naziv „božanska majka“ govore kako su se ljudi ovog područja smatrali djecom istih bogova, pošto su od strane tih bogova i oni stvoreni, a njihove su sudbine kroz priče onda dodatno međusobno povezane. Uz prikaz stvaranja čovjeka u *Epu o Gilgamešu* treba istaknuti kako se stvaranje čovjeka javlja i u mitu o nastanku svijeta *Enuma*

¹⁵ Thorn, Alexandar, *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, London, Penguin Group, 1960., str. 9.

¹⁶ Black, Jeremy, Green, Anthony, *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, London, The British Museum Press, 1992., str. 30.

¹⁷ Isto, str. 133.

¹⁸ Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 9.

Eliš te u priči o *Enki i Ninmah*. U *Enuma Eliš* čovjek nastaje nakon Mardukove borbe sa Tiamat kao nagrada bogovima kako bi ih se oslobodilo od teškog fizičkog rada na zemlji i kanalima. Marduk pritom govori sljedeće stihove:

*„Arterije ću isplesti
I stvoriti ću kosti.
Stvoriti ću Lullu, čovjek neka mu je ime,
Stvoriti ću Lullu, čovjeka.
Neka bude opterećen mukom bogova,
Kako bi oni mogli slobodno disati.“*¹⁹

Čovjeka se pritom ne stvara od gline, nego ga se plete nalik tkalini, što se može pripisati kasnijem razdoblju nastanka ove inačice mita, no svrha nastanka čovjeka biva nepromjenjena. Percepcija, odnosno vjerovanje o čovjekovoj sudbini se stoga kroz tisućljeća nije promijenila. Čovjek pritom ostaje biće koje za života radi težak posao na zemlji kako bi bogovi bili pošteđeni muke. Nešto sličniju inačicu nastanka čovjeka onaj iz Epa Gilgamešu može se pronaći u priči o *Enki i Ninmah*. U njoj se bogovi *Enki i Ninmah* natječu u procesu stvaranja čovjeka nakon što su na gozbi popili poveću količinu piva. Pritom *Ninmah* izaziva *Enkija* govoreći mu da ona ima moć stvoriti ljude sa deformitetima na što joj *Enki* odgovara da će im on pronaći mjesto u akademskom društvu kakve god da ih napravi:

*„Ninmah uze glinu s vrha abzua u svoju ruku te stvori od nje prvog čovjeka koji
nije mogao savinuti svoje slabe, ispružene ruke. Enki pogledaše čovjeka koji nije
mogao savinuti svoje slabe ispružene ruke te mu odredi sudbinu: postavio ga je za
slugu kralja.
Kao drugoga, ona stvoriše onoga koji je okrenuo svoja leđa svjetlu, čovjeka sa
vječno otvorenim očima. Enki pogledaše u onoga koji je okrenuo svoja leđa svjetlu,
čovjeka sa vječno otvorenim očima te mu odredi sudbinu predodredivši ga za
glazbenu umjetnost, učinivši ga upraviteljem... u kraljevoj prisutnosti...“*²⁰

Kao što se iz priloženih stihova može isčitati, božica *Ninmah* vlastitim rukama stvara čovjeka od gline, nalik božici *Aruru* u Epu o

¹⁹ Stubičar, R. "Prikaz drugih i drukčijih u akademskoj književnoj tradiciji, iz perspektive Emmanuela Levinasa". *Acta Illyrica* 7, 2023, str. 40.

²⁰ Benito, C. A., *Enki and Ninmah and the World Order*, Ann Arbor, University of Pennsylvania, 1969., str. 39.

Gilgamešu. Pritom ona ne stvara običnoga čovjeka, nego one koji su rođeni sa različitim bolestima ili invaliditetima. Na taj način ovaj mit nastoji objasniti urođene deformitete kod ljudi koji su uključivali bolesti ekstremiteta, sljepoću, gluhoću i mnoge druge navedene u mitu. Iako se kontekst nastanka čovjeka razlikuje, sam postupak i rezultat procesa biva jednak. Čovjek nastaje od strane ruke boga od gline, no osim teških poslova koje mora raditi za ljude, dobiva i breme bolesti koje mu onemogućuje život nalik ostalim ljudima. Unatoč tome, akademsko društvo bilo je tolerantno prema osobama sa invaliditetima koje su nastojali integrirati u društvo, o čemu govori navedena, ali i brojne druge priče i pjesme iz akademske književnosti.²¹ U svim se akademskim pričama o nastanku čovjeka provlače gotovo pa jednaki motivi o ljudskoj sudbini koji se pretaču u onodobna vjerovanja i rituale te tadašnji čovjek čvrsto vjeruje u božanski poredak živih bića kojega su bogovi za njega odredili. Upravo teškoća ljudskog postojanja uopće, biva nit koja veže ljude jedne uz druge te se kroz religiju i rituale ljudi u akademskome društvu međusobno vežu u čvrstu i koherentnu zajednicu.

Govoreći o traženju poveznice sa članovima zajednice, treba spomenuti i božicu ljubavi koja je bila izuzetno popularna diljem Mezopotamije. Shodno tome, u Epu o Gilgamešu na više se mjesta čitatelj može upoznati sa božicom ljubavi, Ištar:

„DODI, GILGAMEŠU, BUDI MOJ LJUBAVNIK!

POKLONI MI SVOJE SEME, AH, POKLONI MI GA!

BUDI MI MUŽ, JA ČU TI BITI ŽENA!

DAĆU ZAPREGNUTI KOLA, ONA SU OD LAPISLAZULIJA I ZLATA, ZLATNI SU IM TOČKOVI, NJIHOVI ROGLJI UKRAŠENI SU DRAGULJIMA. U ZAPREZI ČEŠ IMATI SVAKI DAN NAJLEPŠE I NAJSNAŽNIJE KONJE. POD MIRISOM KEDROVA UDI U MOJU KUĆU!

KAD BUDEŠ U MOJOJ UZVIŠENOJ KUĆI, LJUBIĆE TI NOGE SVI KOJI SEDE NA PRESTOLU, U PRAH ĆE PASTI I VELIKI, I KRALJEVI ZEMLJE. ŠTO GOD ZAŽELI TVOJE SRCE SA BREGOVA I IZ DOLINA, DONEĆE TI ONI KAO DANAK. SVA GOVEDA, OVCE I KOZE TVOJIH STADA NEKA SE OBLIZNU.“²²

Navedene stihove govori sama božica Ištar te se upravo u njima zrcali njezin značaj unutar akademskog panteona. Ištar kao božica simbolizira ljubav kao takvu, ali se u većini slučajeva prikazuje kao božica erotske ljubavi i seksualne čežnje. Božica Ištar bila je kći boga Anua te jedno od najvažnijih božanstava grada Uruka. Uz grad Uruk, imala je veliko svetište i u gradu Kišu te se uz nju također veže i kult božice

²¹ Stubičar, R. “Prikaz drugih i drukčijih u akademskoj književnoj tradiciji, iz perspektive Emmanuela Levinasa”. *Acta Illyrica* 7, 2023, 55.

²² Thom, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 25.

ljubavi koji se prostirao diljem Mezopotamije.²³ Obični ljudi često su ju vezali i uz izvanbračne odnose i razvrat. Božica Ištar se u određenoj mjeri može poistovjetiti sa grčkom božicom Afroditom ili rimskom Venerom. Njeni hramovi bili su rašireni Mezopotamijom te je na tom području spominjanje njenog imena bilo vezano uz ljubav, prostituciju, ali i rat. Ištar kao simbol obične ljubavi, ali i žene koja proždire muškarce jednako je prikazan u djelu, kao jedan od likova koje Gilgameš susreće na svojem putovanju, ali i u stvarnoj religijskoj praksi na području Mezopotamije. Gilgameš odbija Ištar zbog njezinog iskustva sa brojnim ljubavnicima koji su svi nesretno završili. Ljudi bi joj se obraćali kad god bi imali nekakve ljubavne probleme i želje, no ako bi naljutili božicu Ištar očekivali su da će ih božica proždrijeti i uništiti svojom privlačnošću, kao što je to učinila drugim mitološkim likovima kao što je bio slučaj sa pričom o Tamuzu/Dumuziu.²⁴ Tamuzov kult započeo je u jednom selu nedaleko Lagaša odakle se proširio na šire područje Mezopotamije. S vremenom se čak i jedan mjesec u kalendaru zvao upravo prema njemu Dumuzi²⁵, te su se tada održavali i festivali njemu u čast.²⁶ Iako je u knjizi njegov lik samo spomenut, Tamuz je bio dobro poznat onodobnim ljudima jer su preko njegove priče najbolje prikazane posljedice ekstremne ljubavi koju Ištar također predstavlja.

Uz ljubav, Ištar se povezuje i sa ratom te su se bitke u ono vrijeme često nazivale i „igralištem Ištare“.²⁷ Njezina povezanost sa ratom vidi se i u Epu o Gilgamešu gdje je prikazana kao gnjevna božica, sklona izljevima bijesa te željom za uništenjem i krvoprolićem, ako joj se ne udobrovolji. Ištar je na području Mezopotamije bila poznata i pod imenima Inana (Gospa nebesa) te se vjerovalo kako je bila kći različitih bogova (ovisno o razdoblju i gradu u kojemu se štovala) kao što su Anu, Nanna, Enlil i Enki.²⁸ Zaštitna životinja Ištare bila je lav te je često bila prikazana kao božica ratnica sa krilima.²⁹ Izvrstan primjer ratobornosti božice Ištar pronalazi se i u priči *Spust Ištare u podzemlje*:

„Kada je Ištar stigla do vrata podzemlja,
Rekla je ove riječi vrataru,
Vrataru! Otvori svoja vrata za mene!

²³ Jacobsen, Thorkild, *The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*, New Haven and London, Yale University Press, 1976., str. 135.

²⁴ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 72.

²⁵ Bottero, J., *Mesopotamia Writing, Reasoning, and the Gods*, str. 302.

²⁶ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 72-73.

²⁷ Isto, str. 109.

²⁸ Isto, str. 108.

²⁹ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 109.

*Otvori vrata kako bih ja mogla ući!
 Ako ne otvoriš vrata kako bih mogla ući,
 Ja ću ih uništiti, razbiti ću im vijke,
 Ja ću im uništiti okvir, oboriti ću vrata.
 Podići ću mrtve kako bi proždrlji žive,
 Mrtvi će nadmašiti žive!*³⁰

Prijetnja koja se može vidjeti u priloženim stihovima gotovo je istovjetna prijetnji koju Ištar kazuje svojem ocu Anuu u Epu o Gilgamešu nakon što ju Gilgameš odbije. Prikaz Ištare kao ratoborne božice ljubavi, na području Mezopotamije nije se uvelike mijenjao pošto se ona u takvom obliku može pronaći u djelima koja su nastala u različitim vremenskim razdobljima (Priča o Tamuzu/Dumuziu, Ep o Gilgamešu, Spust Ištare u podzemlje). Upravo ta nepredvidljivost i ratobornost božice Ištar vjerojatno proizlazi iz snažnih emocija koje proizlaze iz ljubavi. Na taj bi način, kroz ovakve priče, drevni Akadani nastojali pojasniti previranja i snažne emocije koje nastaju u čovjekovu biću kada je zaljubljen te ljubav, sa svojom nepredvidljivošću, povezuju sa opasnostima rata. Sudeći prema mnoštvu sačuvanih pjesama, himni i ostalih djela koja su bila posvećena božici Inani/Ištar, jasno je kako je ona bila jedno od temeljnih božanstava ovog područja te je samim time činila jedan od temelja religijskog identiteta onodobnog stanovništva Mezopotamije. Dodatni dokaz tome vidljiv je u prvotnom postojanju nekoliko inačica božice Ištar Inana od Uruka, Inana od Zabala, Inana od Arba'ila, Ištar od Ninive i Ištar od Akada, koje su s vremenom srasle u jedno krovno božansko biće Inane/Ištare.³¹ Proces nastanka krovnog božanskog bića vjerojatno je proizašao iz ujedinjenja Mezopotamskih gradova za vremena Sargona Velikog koji je na ovom području stvorio prvo carstvo svijeta utemeljeno upravo na vjеровanjima, obredima i religiji grada Akada. Na taj način se može zaključiti kako je religija, osim kao alat za ljudsku utjehu, poslužila i kao snažno političko oruđe uz pomoć kojega su akadski vladari mogli stvoriti koherentno carstvo.

Nadalje, čitajući opis Gilgameša od jedne vidovite svećenice doznajemo za nekoliko bogova koji su Gilgamešu podarili određenu karakteristiku. Na taj način ovaj ep čitatelju nudi pregled najznačajnijih, ali i najraširenijih božanstava koji su se na ovome prostoru štovali:

*„91. IZAZIVA STRAH KAO ADAD, BOG OLUJE.
 ŠAMAŠ, BOG SUNCA, MILOSTIV JE GILGAMEŠU.
 EA, BOG DUBINE, PODARIO MU JE MUDROST.*

³⁰ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I.: Archaic, Classical, Mature*, Bethesda Maryland, CDL Press, 1996., str. 403.

³¹ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 123.

*BOŽANSKO TROJSTVO IZABRALO GA JE ZA VLADARA
I PROSVETLILO MU PAMET.*³²

Prvo se spominje bog Adad/Iškur, bog oluja, tuče i poplava, ali i plodne kiše i planinskih potoka. Kao božanstvo štovan je diljem Mezopotamije te je često dijelio hram sa bogom Anuom.³³ Šamaš/Utu bio je bog sunca koje bi svaki dan iznova obasjalo čovječanstvo. Kao takvo bio je božanstvo o kojemu su ovisila sva živa stvorenja, bio je sin Enlila i štovan je diljem Mezopotamije kao božanstvo plodnosti i života.³⁴ Kao sljedeće božanstvo vidimo boga Eu/Enkia koji je bio bog podzemnog oceana (Abzu).³⁵ Štovan je kao bog magije, mudrosti i svježe vode. Najveće svetište bilo mu je posvećeno u gradu Eriduu te je bio sin Anua. Od navedenih bogova najviše je od strane ljudi bio štovan upravo Šamaš. Uloga Šamaša u životu ljudi bila je značajna zbog njegovog dara kojega je davao ljudima. Njegov dar bilo je sunce, koje je svako jutro iznova izlazilo i davalo život svim živim bićima. Zbog toga je Šamaš u djelu prikazan kao bog Sunca i kao bog koji iskazuje milost Gilgamešu i samim time mu kroz svoju milost omogućuje život i putovanje kroz svijet ljudi. Izuzev bogova zaštitnika pojedinih gradova i božice Ištar, navedeno trojstvo bogova bilo je najviše štovano od strane ljudi u Mezopotamiji i to zbog njihove uloge kao onih koji daju život i koji kontroliraju najsnažnije prirodne sile. Drevno stanovništvo bi se često kroz pjesme i molitve obraćalo navedenim bogovima kako bi se obranili od zlih čini koje je netko na njih stavio što se može pročitati i u navedenom primjeru molitve *Protiv svih zala*:

*„O Ea, Šamaš, i Asalluhi, veliki bogovi,
Vi ste oni koji sude slučajevima ove zemlje,
Ordinatori sudbina, oni koji izrađuju nacрте,
Razmjernici zemlje nebеса i tla!
U Vašoj je moći određivanje sudbina
I izrada nacрта,
Sudbina života Vaša je da ju odredite
Sudbina života Vaša je da ju izradite,
Na Vama je da donesete doživotnu odluku.
Vaša čarolija je život, vaše izricanje je dobrobit,
Vaš govor je život...
O Ea, Šamaš, i Asalluhi,
Dopustite mi da razglasim*

³² Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 2.

³³ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 110-111.

³⁴ Jacobsen, T., *The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*, str. 134.

³⁵ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 75.

*Pohvale vaše velike božanstvenosti,
O Šamaš, učini velikim egzorcizam kojega će Marduk,
Mudrac bogova, izvršiti.*³⁶

Obični čovjek u ono vrijeme nije mogao mnogo toga učiniti za sebe i svoju sudbinu osim pomoliti se bogovima i nadati se da će mu molitve biti uslišene. Stanovništvo se u pravilu molilo najvećim, odnosno vrhovnim božanstvima toga doba, koja su navedena ranije u radu, no ponekad bi se ljudi molili i manjim božanstvima koja bi se štovala samo u određenim situacijama (bolesti) ili samo u nekim gradovima (manja lokalna božanstva). Vremenom potraga za utjehom kod boga u pojedinca prerasta u povezanost sa zajednicom koja je brojne životne nedaće nastojala riješiti uz pomoć Bogova, ali i bližnjih koji su štovali ista božanstva. Na taj način religija postaje snažan oslonac onodobnog društva te božanska ljubav postaje jedina društvena konstanta u koju se onodobni čovjek mogao uzdati.

Na kraju posljednjeg citata spominje se i bog Marduk/Bel. Bio je zaštitno božanstvo grada Babilona te se njegov kult proširio po čitavom području Mezopotamije kako je rasla moć Babilona. Na početku je bio sin Enkia no kasnije, kako se širio njegov kult, Marduk postaje bog nad bogovima i vrhovno božanstvo.³⁷ Štovan je na području Mezopotamije ali i u Asiriji gdje je štovan pod imenom Aššur.³⁸ Bog Marduk jako dobro pokazuje način identifikacije i pripadnosti jednoj grupi, pošto se širenje njegovog kulta poistovjećuje sa širenjem moći i vlasti babilonske države. Kako se širila babilonska država, tako je ona koristila religijsku praksu i običaje da se ljudi osjećaju pripadnicima iste skupine. Pričajući o tadašnjim državama treba napomenuti, kako kraljevi ne bi koristili etnicitet kao ono oko čega se ljudi vežu, pošto su pojmovi naroda i etniciteta tada još uvijek bili nepoznati. Upravo zbog toga je religija bila idealan instrument stvaranja osjećaja zajedništva uz pomoć kojeg bi zemaljski vladari mogli učvrstiti svoju apsolutnu vlast nad podanicima. Činjenica koja tome ide u prilog jest i običaj da kralj prilikom krunidbe biva „posvojen“ od strane boga i na taj način stvara izravnu rodbinsku vezu sa bogom zaštitnikom svojeg naroda.

Nasuprot ranijim božanstvima koja su usko vezana uz život, ljubav, prirodu i nastanak čovjeka postojalo je i božanstvo podzemlja, božica Ereškigal, koja se u epu o Gilgamešu također pojavljuje:

³⁶ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume II.: Mature, Late*, str. 551.

³⁷ Bottero, Jean, *Mesopotamia Writing, Reasoning, and the Gods*, The University of Chicago Press, London, 1987., str. 214.

³⁸ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 129.

„142. U KUĆI TAME U KOJU SAM UŠAO
 STANUJE SVEĆENIK I NJEGOV SLUGA,
 STANUJU I SAMI LJUBIMCI VELIKIH BOGOVA,
 STANUJE EREŠKIGAL, KRALJICA ZEMLJE I PODZEMNOG SVIJETA.
 PRED NJOM KLEČI PISARICA ZEMLJE,
 UTISKUJE KLINOM IMENA U GLINU I ČITA IH.
 EREŠKIGAL PODIŽE GLAVU I UGLEDA ME:
 'UPIŠI MI I OVOGA!'“³⁹

Enkidu u svojem snu gleda božicu Ereškigal kako upisuje njegovo ime u glinu. Ereškigal je bila božica podzemlja i samim time mrtvih i njihovih duša.⁴⁰ Kroz cijeli Ep o Gilgamešu može se vidjeti kako likovi tumače svoje snove i interpretiraju ih kao znakove od bogova. Tako i ovdje Enkidu predviđa svoju skorašnju smrt, pošto je božica Ereškigal upisala njegovo ime na glinenu pločicu. Taj ritual upisa imena na glinenu ploču preuzet je iz stvarnih religijskih vjerovanja. Prema takvim vjerovanjima, Ereškigal bi svakoj osobi pri rođenju na glinenu ploču upisala ime i godine koje će ta osoba doživjeti, odnosno njezin životni vijek. Ereškigal nije imala veliki kult na području Mezopotamije pošto se bogove podzemlja i smrti nije štovalo u jednakoj mjeri kao i bogove plodnosti i života, no unatoč tome, vjerovanje u nju bilo je rašireno diljem Mezopotamije te je prema predaji živjela u palači u Ganziru.⁴¹ Iako Ereškigal nije bila štovana u mjeri kao ostala božanstva ovog područja, snovi i njihova interpretacija bila je izuzetno važna za onodobnog čovjeka. Najznačajnije djelo u kojemu se pojavljuje božica Ereškigal jest ranije spomenuto djelo „*Spust Ištare u podzemlje*“.⁴² U njemu se božica Ereškigal prikazuje kao gnjevna i vrlo opasna te kao ona koja živima ne dopušta ulaz u podzemlje. Osim smrtnika, bogovi te njihovi glasnici bili su u strahu od Ereškigal pošto je ona imala apsolutnu vlast u kraljevstvu mrtvih. Tako se Ereškigal okomila i na glasnika bogova Asushunamira koji je poslan kako bi vratio božicu Ištar u svijet živih nakon što ju je Ereškigal zarobila:

„Kad je Ereškigal to čula,
 Udarila se po bedru, ugrizla je svoj prst.
 „Tražio si od mene ono što se ne može tražiti!
 "Dođi, Asushunamir, prokleti ću te velikom kletvom,
 „Dopusti mi da ti odredim sudbinu koju nikada nećeš zaboraviti.
 „Neka ti kruh od oranja bude hrana,
 "Neka javna kanalizacija bude tvoje mjesto za piće.

³⁹ Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 17.

⁴⁰ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 77

⁴¹ Isto, str. 77.

⁴² Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I.: Archaic, Classical, Mature*, str. 407.

"Sjena zida neka bude tvoja postaja,
„Prag neka bude tvoje prebivalište.
"Neka ti pijan i trijezan lupaju o obraz!"⁴³

Moć Ereškigal bila je apsolutna u kraljevstvu mrtvih te je stoga gospodarila dušama i tijelima svih koji su završili u podzemlju. S razlogom su stoga bogovi slali glasnike ka Ereškigal umjesto da su ju sami posjetili u podzemlju. Onodobno stanovništvo se naspram Ereškigal odnosila sa strahopoštovanjem te bi joj se molili i prinosili bi joj darove kada bi zatražili pomoć oko duša svojih bližnjih. Pošto je Ereškigal božica mrtvih, bila joj je predodređena briga za duše umrlih te je upravo to bila jedna od glavnih poveznica njezinog kulta sa stanovništvom.

Ranije kroz rad spomenuti su i snovi čija se važnost vidi pogotovo u *Epu o Gilgamešu* gdje Enkidu kroz snove spoznaje vlastitu sudbinu, što je pak preuzeto iz stvarne prakse magijske interpretacije snova na području Mezopotamije. Tako se zna da je kralj Gudea, vladar Lagaša, u jednom snu dobio upute za obnovu hrama božici Ningirsu.⁴⁴ Veći broj tekstova koji govore o interpretaciji snova preživio je do današnjih dana te je interpretacija snova bio posao posebne skupine svećenika (svećenice *ensi* ili svećenici *ša'ilu*).⁴⁵ Nastavno na snove, na trećoj ploči *Epa o Gilgamešu*, Gilgameš se obraća Šamašu kako bi saznao zašto ga je prijatelj Enkidu napustio te mu se Enkidu obraća i govori kako svoje postojanje smatra prokletstvom upravo zbog snova koje je imao. Također, u djelu se vidi i prikaz rituala kako bi se poništio negativan učinak sna kojega je imao Enkidu. U navedenom ritualu, Gilgameš napuni čup medom i posudu od lapis lazulija maslacem.⁴⁶ Takvi darovi, odnosno žrtve bogovima bile su raširene na području Mezopotamije te se smatralo da bogovi uzimaju energiju iz prinosa vjernika te da se tako hrane. Također, navedeni rituali bi se najčešće radili sa onim bogom od kojeg bi osoba tražila uslugu ili njegovu naklonost te bi se ljudi upućivali u hramove upravo zbog takvih običaja koji su bili u obliku prinošenja žrtve. Nadalje, često su svećenice koje bi bile u službi pojedinih bogova proricale budućnost i sudbinu vjernicima.⁴⁷ Taj je običaj bio rasprostranjen diljem Mezopotamije u hramovima bogova zaštitnika gradova, ali i u hramovima posvećenima glavnim božanstvima panteona.

U kasnijem dijelu *Epa o Gilgamešu* se pojavljuje i bog Ninib/Ninurta koji za vrijeme borbe sa Humbabom, Gilgamešu i Enkiduu podaruje snagu:

⁴³ Isto, str. 407.

⁴⁴ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 71.

⁴⁵ Isto, str. 150.

⁴⁶ Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 18.

⁴⁷ Bottero, J., *Mesopotamia Writing, Reasoning, and the Gods*, str. 126.

„172. Ninib, Bog Ratnika, dade snagu njihovim rukama, te oni ubiše diva, Humbabinog čuvara šume.“⁴⁸

Ninurta je bio bog ratnik, najveći ratnik od svih bogova i često je štovan kao bog rata i kao bog poljoprivrede. Štovan je diljem Mezopotamije te je bio sin Enlila. Jedno je od najstarijih božanstava na tom području te mu je glavno svetište bilo posvećeno u Nippuru.⁴⁹ Kada bi tadašnji gradovi – države kretale u rat, uvijek bi se prije polaska u pohod prinosili darovi bogu Ninibu/Ninurti kako bi ratnicima podario sreću i siguran povratak iz rata. Tako i ovdje u skladu s tim običajem upravo Ninib/Ninurta daje svoju snagu Gilgamešu kako bi savladao moćnog diva Humbabu. Ninurta se spominje u preživjelim pjesmama još od razdoblja Sumerana, no djelo koje najbolje pokazuje njegovo ratničko umijeće jest poema *Anzu*:

„On je taj koji je u svojoj žestini,
Zavezao i okovao kamena stvorenja,
Nadjačavajući moćni Anzu sa svojim oružjem,
Ubivši čovjeka bika usred mora.
Čvrst, hrabar, ubojit sa svojim oružjem,
Moćan, spretnih nogu, vječni vođa u borbi i okršaju!“⁵⁰

Kao božanski ratnik, Ninurta je bio zadužen za zaštitu bogova i njihovih interesa. Tako se i u poemi o *Anzu* Ninurta ističe pred bogovima kao ratnik koji ih je spasio. Kroz priču se Ninurta bori protiv moćnog Anzua koji je ukrao pločicu sudbina kojom je kontrolirao sudbine svih živih bića.⁵¹ Ubivši Anzua Ninurta vraća pločicu sudbina bogovima te biva slavljen kao najveći i najznačajniji među bogovima.

Na području Akada, ali i čitave Mezopotamije postojala je tradicija izrade zaštitnih amuleta čija je svrha bila da štite pojedinca od demona, bolesti i različitih zala. Navedeni amuleti mogli su biti u obliku različitih simbola, osoba, bogova ili nadnaravnih bića. Tako su i pronađeni oni koji simboliziraju Humbabu, jednog od neprijatelja Gilgameša i Enkidua u *Epu o Gilgamešu*:

„205. Vidješe samog Humbabu kako dolazi.
206. Šape je imao kao lav, a tijelo pokriveno brončanim ljuskama, na nogama jastrebove

⁴⁸ Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 20.

⁴⁹ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 142.

⁵⁰ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I.: Archaic, Classical, Mature*, str. 465.

⁵¹ Isto, str. 459.

*kandže, na glavi rogove divljeg bika, a rep i ud rasplodavanja završavali se zmijskom glavom.*⁵²

Gilgameš i Enkidu uputili su se prema predaji u Enlilovu šumu cedrova te su za zadatak imali ubiti Humbabu.⁵³ Lik Humbabe često se koristio kao zaštitnik u kućanstvima te bi ljudi objesili njegov lik isklesan na malu kamenu pločicu o zid.⁵⁴ Najvjerojatnije je upravo zato njegov lik i iskorišten u ovom djelu, pošto su ljudi tog vremena kroz priče bili dobro upoznati sa likom i djelom Humbabe. Također, kroz djelo se često spominje upravo i cedrovina koja je u to vrijeme smatrana najkvalitetnijim drvetom koje je bilo dostojno i bogova, te je upravo zato Humbabina zadaća bila zaštita šume izuzetno vrijedne cedrovine. Uz Humbabu postojali su i brojni drugi likovi kojima bi se krasili amuleti radi osobne zaštite. Tako se zna da su amulete u obliku glave Pazuzua (izrađeni od kamena ili metala) oko vrata nosile trudnice kako bi se zaštitile od zlog demona Lamaštua koji je napadao novorođenčad.⁵⁵

Zanimljivo je kako se u Epu o Gilgamešu osim mnogih običaja i bogova spominje i mitski vladar Uruka, Lugalbanda, koji je u djelu opisan kao božanstvo:

*„255. Preko šest stotina litara ulja, koliko su mogla da prime oba roga, pokloni Gilgameš
svome Bogu Lugalbandi kao ulje pomazanja, unese rogove u hram Boga zaštitnika
i učvrsti ih na prestolju Božanskog vladara.”*⁵⁶

Lugalbanda je bio jedan od drevnih vladara Uruka koji je diviniziran zajedno sa svojom suprugom, božicom Ninsun.⁵⁷ U većini književnih izvora sa područja Mezopotamije za njega se piše da je bio otac Gilgameša, dok su u stvarnosti svi kraljevi Uruka smatrani potomcima Lugalbanda.⁵⁸ Uz Uruk, Lugalbanda je štovan i u Umni i Kuari te su se vladari tih gradova međusobno smatrali pripadnicima iste skupine na temelju poveznice sa Lugalbandom. Lugalbanda se spominje u nekoliko drevnih epova i himni te se često opisuje kao: *„Najjači od jakih, ubojica ubojica, Lugalbanda.”*⁵⁹ Ne treba stoga čuditi kako se upravo Lugalbanda veže u izravnu obiteljsku vezu sa Gil-

⁵² Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 23.

⁵³ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 106.

⁵⁴ Isto, str. 106.

⁵⁵ Isto, str. 30.

⁵⁶ Thorn, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 28.

⁵⁷ Black, J., Green, A., *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, str. 123

⁵⁸ Isto, str. 123.

⁵⁹ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume II.: Mature, Late*, str. 493.

gamešom koji je od svojeg navodnog oca naslijedio brojne karakteristike moćnog heroja.

Kroz rad se dosad moglo pročitati kako se određeni motivi i akadaska božanstva preslikavaju kroz razna razdoblja stare povijesti ovog područja, ali i kroz akadsku književnosti, koja je propašću akademskog carstva postala temeljno kulturno dobro cjelokupne Mezopotamije skupa sa akademskim jezikom koji prerasta u onodobnu *lingua franca*. Budući da su upravo Akadani bili prvi koji su stvorili državu na području Mezopotamije, ujedinili brojne gradove države pod zajedničkom osobom vladara te institucionalizirali i organizirali sve sfere društva ne treba nimalo čuditi kako je njihov jezik, književnost, religija i kultura bila preuzeta od strane ostalih gradova država i carstava koja su nastala na ovome području nakon propasti Akademskog carstva (Babilonsko i Asirsko carstvo). Na taj se način akademski način života sačuvao kroz stoljeća sve do dolaska antike te se o postojaju zajedničkog identiteta utemeljenog na religiji može govoriti i nakon što je moć grada Akada oslabila. Osim bogova kao što su Ištar, Ereškigal, Ea, Šamaš, Anu, Aruru, Enki, Ninmah i drugi te motiva kao što su stvaranje čovjeka i kraljevstvo mrtvih, u književnosti se kao jedan od najznačajnijih motiva javlja poplava. Priče o poplavi mogu se pronaći u nekoliko većih djela akadiske književnosti od kojih definitivno treba naglasiti *Ep o Gilgamešu*, *Ep o Atrahasisu*⁶⁰ i *Sumerski mit o stvaranju*⁶¹ (*Geneza iz Eridua*). Navedena djela prepričavaju priču koja je bila ustaljena u akademskom vjerovanju, a koje je vremenom dospijelo i do Kršćanstva i priče o Noi. Najstarije djelo od navedenih je *Sumerski mit o stvaranju* koji opisuje nastanak životinja i čovjeka, osnutak prvih gradova sa njihovim vladarima te sam potop.⁶² Bogovi se u svim inačicama priče odlučuju na uništenje čovječanstva zbog buke koju su ljudi stvarali, ali jedan od bogova odlučuje spasiti čovječanstvo te se javlja odabranom pojedincu (u slučaju *Sumerskog mita o stvaranju* taj pojedinac bio je vladar grada Eridua, Ziusudra)⁶³ i upozorava ga na nadolazeću poplavu:

„Našom rukom izazvana poplava pomesti će
 Gradove bushel košara i čitavu zemlju:
 Odluka da će čovječanstvo biti uništeno
 Je donesena.
 Presuda, zapovijed božanskog vijeća
 Ne može se opozvati,
 Zapovijed Anua i Enlila nikada

⁶⁰ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I: Archaic, Classical, Mature*, str. 160.

⁶¹ Jacobsen, Thorkild, *The Harps that once... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven and London, Yale University Press, 1987., str. 145.

⁶² Jacobsen, T., *The Harps that once... Sumerian Poetry in Translation*, str. 145.

⁶³ Isto, str. 148.

*Nije bila poništena.*⁶⁴

Nažalost dio priče u kojemu bog *Enki* kralju *Ziusudri* daje upute za izgradnju broda i sakupljanje životinja u parovima biva izgubljen, no pronađeni fragmentarni tekst donosi dovoljno informacija koje se mogu usporediti sa ostalim sačuvanim pričama o potopu. U kasnijoj priči *Epa o Gilgamešu* pojavljuje se lik *Utnapištima* koji je zapravo istovjetan liku *Ziusudre* te on *Gilgamešu* prepričava priču o potopu na jedanaestoj ploči epa:

*„Sagradi drvenu kuću, podigni je u lađu!
Ostavi bogatstvo, traži život,
Prezri posjedovanje, spasi život.
Donesi u lađu životno sjeme svake vrste!
Odmah sagradi lađu...
...Kad dođe to vrijeme, vladari tame pustiše strahovitu kišu.
Gledao sam nevrijeme, bilo je strašno!
Ušao sam u lađu i zabravio vrata.
Ogromnu sam barku prepustio kormilaru.
Kad je jutro osvanulo,
Podiže se crno oblače kao gavrani.
Bjesnili su svi zli dusi, svjetlost se pretvorila u tamu.
Južni vjetar je tutnjao,
Vode su bučeći hujale i već dostigle planine,
Sručile su se na ljude.
Brat brata nije više prepoznavao.
I sami se bogovi uplašile potopa,
Pobjegoše i popeše se na Anuov brijeg bogova.”*⁶⁵

Kao i kod *Ziusudre*, bog (u ovom epu to je *Ea*) upozorava *Utnapištima* (*Ziusudru*) na nadolazeći potop te mu daje upute za izgradnju broda u kojemu će skupa sa životinjama u parovima preživjeti golemi potop. Za razliku od *Sumerskog mita o stvaranju*, *Ep o Gilgamešu* nam nudi detaljan opis same oluje i potopa koji uništava svijet te pritom silina oluje plaši i bogove koji se sakrivaju na svoju svetu planinu. *Utnapištima*, nakon što je oluja prestala i uništila gotovo pa cijeli svijet, pali žrtvenik i prinosi žrtve bogovima kako bi ih nahranio i dao im snagu. Tada bogovi vidjevši *Utnapištima* i njegovu lađu sa životinjama odlučiše dati mu besmrtnost kao nagradu zato što je sačuvao života bića ovoga svijeta od sigurne propasti. Na taj su način onodobni ljudi zapravo kazali kako bogovi ne mogu postojati bez čovječanstva te ljudske molitve, prinošenje žrtava i svetkovanje svetkovina održavaju bogove na životu i daju im snagu. Čovjek stoga ne može živjeti

⁶⁴ Isto, str. 148.

⁶⁵ Thom, A., *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, str. 45-46.

bez vjere u bogove, ali ni svemogući bogovi ne mogu bez čovjeka. S obzirom na ostatak akadskih odnosno mezopotamskih vjerovanja, ova spoznaja ubacuje određenu količinu optimizma u inače izrazito pesimistična gledišta onodobnog čovjeka na vlastitu egzistenciju i poredak svijeta. Nasuprot ovim dvjema pričama, treća priča, ona o Atrahasisu, najveći je sačuvani tekst koji govori o motivu poplave te je stoga ujedno i najdetaljniji. U njemu *Atrahasis (Ziusudra)* dobiva upute od strane boga *Enkia* kako izgraditi brod i spasiti čovječanstvo te u tome i uspjeva zahvaljujući lađi koju je izgradio:

*„Napusti kuću, izgradi brod,
Odrekni se posjedovanja i spasi život.
Brod koji ćeš graditi...
...Pokrij ga nalik dubinama,
Tako da sunce ne može vidjeti njegovu unutrašnjost,
Neka ima krov na krmi i na pramcu.“⁶⁶*

Sve tri priče zapravo prepričavaju isti događaj o mitskome potopu koji je gotovo uništio čitavo čovječanstvo. Koliko se taj događaj ukorjenio u ljudsko pamćenje može se vidjeti i po današnjim religijama kao što je kršćanstvo u kojemu se priča o potopu još uvijek prepričava. Sve inačice priče o potopu koje su u ovome radu navedene imaju gotovo pa identičnu strukturu te se vrlo vjerojatno radi o istoj priči koja je kroz stoljeća prepisivana i uređivana od strane različitih urednika kojima ujedno možemo pripisati i sitne razlike koje ove tri priče posjeduju. Vrlo je vjerojatno kako se izvorna priča prenosila usmenom predajom te se u doba Sumerana i izuma pisma zapisuje i vremenom pronalazi svoje mjesto u akadskoj književnosti gdje je postala dijelom njihove religije i mita o nastanku svijeta.

Zaključno o postojanju religijskog identiteta u Akadskoj civilizaciji na primjeru akadskih književnih djela

Istaknuvši najvažnije elemente koji su od pomoći pri određivanju religijskog identiteta na području Mezopotamije može se zaključiti kako su djela kao što je Ep o Gilgamešu, Ep o Atrahasisu, Geneza iz Eridua te brojne druge pjesme i molitve prepune religijskih elemenata, likova i običaja koji se preklapaju sa onodobnom stvarnom religijskom praksom. Proučivši način na koji su prikazana božanstva u djelima, kako su okarakterizirana i kakvu interakciju imaju sa likovima može se vidjeti korelacija sa stvarnim religijskim prikazima i religijskom praksom u njihovom štovanju. Naime, način na koji su navedeni bogovi prikazani u djelima ne odstupa u značajnoj mjeri od onodobne religijske prakse tadašnjih ljudi. Prikazavši motive stvaranja čovjeka i

⁶⁶ Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I: Archaic, Classical, Mature*, str. 179.

potopa može se vidjeti kako u različitim razdobljima i u različitim inačicama ovih mitova nema većih odstupanja. Priče o stvaranju čovjeka u *Epu o Gilgamešu* od strane boga Anua i Aruru, stvaranje čovjeka od strane boga Marduka u *Enuma Eliš* te stvaranje čovjeka u priči o *Enki i Ninmah* predstavljaju unificirano gledište na postanak svijeta koje je proizašlo iz akadskih vjerovanja. Navedeno gledište predstavljalo je onodobni poredak svijeta gdje je čovjek stvoren kao onaj tko radi za bogove kako bi se bogovi mogli opustiti i posvetiti drugim, božanskim, zadacima. Na taj način se ustalilo podosta pesimistično vjerovanje kako čovjek ne može utjecati na vlastitu sudbinu te je prepušten samovolji bogova. Upravo ovaj snažni egzistencijalni pesimizam jedna je od temeljnih zajedničkih misli koja se iz Akada proširila diljem Mezopotamije. Jednako tako se i motiv poplave proširio iz Sumera i Akada na cijelu Mezopotamiju i postao sveopćim kulturnim dobrom te ustaljenim vjerovanjem među stanovništvom. Kao priča koja se javlja u *Epu o Gilgamešu*, *Epu o Atrahasisu* i *Genezi iz Eridua* ona prikazuje ustaljeno vjerovanje kako su bogovi odlučili odaslati kataklizmu na čovječanstvo jer je čovjek bogovima bio pretjerano bučan. Na taj način se dodatno naglašavala nemoć čovjeka naspram sudbine koju su mu bogovi predodredili prije rođenja. Oba motiva predstavljaju čvrste dokaze o tome kako se širenje vjerskih priča po Mezopotamiji može protumačiti ujedno kao širenje religijskog identiteta proizašlog iz akadskih vjerovanja. Iako je originalna akadaska država propala smrću posljednjeg Sargonida, njihova vjerovanja, običaji, rituali te jezik, pismo i književnost postali su temelj novih carstava nastalih na pepelu drevne akadске države. Osim motiva koji su se ustoličili kroz religiju i književnost, Mezopotamijom su se prošili i običaji koji su trebali pomoći čovjeku da se lakše poveže sa bogovima. Tako se zna da su zaštitni simboli u obliku amuleta nošeni od strane onodobnih ljudi poradi zaštite od zlih demona i ostalih nadnaravnih bića (kao na primjer zli demon *Lamaštu* koji je napadao trudnice). Takva vjerovanja bila su čvrsto povezana sa kultovima pojedinih božanstava te su bila sastavni dio svakodnevnice običnih ljudi. Nasuprot amuleta koji su korišteni od strane običnog puka, drevni bi vladari prilikom ustoličenja na prijestolje bili rodbinski povezani sa bogom zaštitnikom njihovog grada – države. Na taj način si je tadašnja elita osiguravala povlašten društveni položaj, ali i osjećaj sigurnosti kroz božansku zaštitu. Iako se u radu kao primjer takvog vladara navodi samo Lugalbanda kao kralj grada Uruka, tradicija posvajanja vladara od strane Boga bila je prisutna i u ostalim gradovima drevne Mezopotamije. Također, ne smije se zaboraviti ni izrazito važan običaj magične interpretacije snova koji je bio raširen među svakolikim pučanstvom, ali i plemstvom.

Govoreći o bogovima koji su štovani na čitavom području Mezopotamije, treba naglasiti kako su oni proizašli iz starijih sumerskih i akadskih vjerovanja koja su vremenom postala opće prihvaćena diljem

ovog područja. Bogovi kao što su Anu i Aruru, Marduk/Bel, Ea, Adad, Šamaš te Enki i Ninmah štovani su kao bogovi davatelji života, vitalnosti, plodnosti i sunca koji su stvorili čovjeka, ali i čitav svijet. Nasuprot njima, božica Ereškigal štovana je kao kraljica podzemlja i umrlih te je u ljudima izazivala strahopoštovanje i bojazan. Uz bogove života i smrti, veliku ulogu u onodobnom bogoštovlju i snažnu vezu sa ljudima imali su i bog Ninurta/Ninib i božica Ištar. Bog Ninurta štovan je na cijelom prostoru Mezopotamije te bi se tijekom rata obje strane molile upravo njemu kako bi im on ukazao naklonost i pomoć da izvojevaju pobjedu u ratu. Iako je božica Ištar štovana kao božica zaštitnica ljubavi (napose one seksualne), štovana je i kao božica rata. Ištar je tako bila jedna od najštovanijih božica ovog prostora te je imala izrazito razvijen kult sa brojnim hramovima u gotovo pa svakom većem gradu. Jasno je stoga kako je upravo raširenost kultova ovih božanstava odigrala ključnu ulogu u homogenizaciji naroda Mezopotamije i u stvaranju snažnog identiteta utemeljenog na zajedničkoj religiji. Dokaz tome može se pronaći u kasnijim razdobljima iz vremena Babilonskog i Asirskog carstva gdje bi se stanovnici Mezopotamije prema susjednim narodima odnosili kao prema neciviliziranim barbarima koje treba porobiti te njihove resurse opljačkati upravo zbog činjenice što su štovali različite bogove te prakticirali drugačije običaje. Gledajući šire povijesno razdoblje koje uključuje i vrijeme prije nastanka *Epa o Gilgamešu*, može se zaključiti kako su religijski elementi u ovom daleko najznačajnijem akademskom djelu preuzeti iz ranijih književnih djela (*Ep o Atrahasisu*, *Geneza iz Eridua*), ali i iz onodobne religijske prakse. Kako je prvotna moć akademske civilizacije jačala, tako se širila i njihova religija, pismo i književnost. Civilizacije koje su došle nakon propasti staroakadske države odlučile su od nje preuzeti religijsku praksu, pismo, književnost i kasnije se identificirale s njom kao pripadnici iste skupine. To se najbolje može vidjeti po religijskim/mitološkim pričama kao npr. priče o nastanku svijeta i nastanku ljudi, koje su u velikoj većini slučajeva ostale nepromjenjene i uz pomoć kojih su se ljudi identificirali kao djeca istih bogova. Također, ne smije se zaboraviti da je najvećim dijelom stare povijesti, područje Mezopotamije bilo podijeljeno na gradove – države koje su često mijenjale prevlast jedna nad drugom. Nasuprot ovakvom promjenjivom političkom ustrojstvu ono što je uglavnom ostalo nepromjenjeno bila je religija i književnost koja se širila tim područjem sukladno rastu moći pojedinih gradova – država. Upravo je to vidljivo kroz različite onodobne epove u kojima imamo prikazane brojne religijske elemente koji se ne razlikuju od onih u stvarnoj religijskoj praksi Mezopotamije i koji su onodobnim ljudima služili kao način identifikacije. Prema tome jasno se može vidjeti kako je onodobna identifikacija bila na religijskoj razini, ali na dva načina. Ta dva načina mogu se opisati kao postojanje sustava dvostruke identifikacije ljudi, ljudi koji se identifi-

ciraju na razini općeg religijskog panteona (smatrali su se djecom istih bogova) te ljudi koji se identificiraju kao pripadnici pojedinih gradova – država odnosno carstava koja su se javljala i nestajala s vremena na vrijeme (kao djeca pripadnika bogova zaštitnika pojedinih gradova). Dakle, iako su se kroz tisućljeća izmjenjivali gradovi – države koji su dominirale ovim prostorom skupa sa vrhovnim bogovm zaštitnikom, ostatak božanskog panteona, običaja i rituala biva nepromjenjen. Uz navedeno, ovdje se treba prisjetiti definicije rasčlambe identiteta Erika Eriksona,⁶⁷ prema kojoj se može vidjeti kako je jedna od ključnih faza stvaranja identiteta upravo ona u kojoj se osoba psihosocijalno razvija u svojoj srednjoj dobi. Tu fazu je Erikson nazvao 7. fazom ili fazom plodnosti.⁶⁸ U navedenoj fazi osoba postaje dio skupine u pravom smislu riječi te se u njoj osoba počinje baviti stvaralaštvom, stvaranjem ideja, potomstva i onoga što je za ovaj rad ključno, duhovnih proizvoda. Upravo je kao jednu od ključnih stvari u oblikovanju ljudske osobnosti naveo usvajanje duhovnih vrijednosti, običaja i normi, odnosno stvaranje duhovnog osjećaja/identiteta uz pomoć kojega pojedinac postaje dio skupine i jedino na taj način društvo i kultura kao cjeline mogu dalje napredovati i razvijati se,⁶⁹ a upravo to se može vidjeti na primjeru Akada, odnosno čitavog područja Mezopotamije u kasnijim razdobljima.

Vjerojatno najznačajniji lik akadске književnosti, Gilgameš, unatoč vlastitoj tragičnosti, uspijeva doći do besmrtnosti, makar ona bila samo u književnome smislu, te postaje ključnim simbolom identifikacije na temelju religijske pripadnosti. Brojne civilizacije su nastajale i nestajale na tom području no lik Gilgameša je ostao sačuvan i to u obliku onoga što je u svojoj knjizi, Kristina Peternai Andrić, prema definiciji Derridaa, nazvala pepelom.⁷⁰ Sve je nestalo, sve je uništeno, no ime Gilgameša ostalo je besmrtno i nepromjenjeno te zahvaljujući tome moderni istraživači na temelju njegova imena i bogova kojima je okružen u svojim pustolovinama, skupa sa ostalim književnim djelima toga doba, mogu proučavati načine na koje je tadašnja religijska praksa funkcionirala, kako su ljudi upravo zbog nje razvijali osjećaj zajedništva i kako su se tadašnji ljudi poistovjećivali i ugledali u likove iz onodobnih književnih djela. Ondašnja književnost i religijski tekstovi na jasan su način stoga vodili ka stvaranju osjećaja zajedništva i pripadnosti te su tadašnjem čovjeku nudili odgovore na brojna egzistencijalna pitanja čije je odgovore čovjek mogao pronaći jedino u religiji i osjećaju zajedništva sa svojim sunarodnjacima.

⁶⁷ Erikson, Erik H., *Identity and the Life Cycle*, W.W. Norton and Company, New York, 1994., str. 11.

⁶⁸ Isto, str. 17.

⁶⁹ Isto, str. 17.

⁷⁰ Peternai Andrić, K., *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2012., str. 107.

IZVORI I LITERATURA

- Benito, C. A., *Enki and Ninmah and the World Order*, Ann Arbor, University of Pennsylvania, 1969.
- Black, Jeremy, Green, Anthony, *Gods Demons and Symbolism of Ancient Mesopotamia*, London, The British Museum Press, 1992.
- Bottero, Jean, *Mesopotamia Writing, Reasoning, and the Gods*, Chicago, The University of Chicago Press, London, 1987.
- Erikson, Erik H., *Identity and the Life Cycle*, Norton, W.W. and Company, 1994.
- Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume I.: Archaic, Classical, Mature*, Bethesda Maryland, CDL Press, 1996.
- Foster, B. R., *Before the Muses An Anthology of Akkadian Literature Volume II.: Mature, Late*, Bethesda Maryland, CDL Press, 1996.
- George, Andrew, *The epic of Gilgamesh: the Babylonian epic poem and other texts in Akkadian and Sumerian*, London; New York, Penguin Books, 1993.
- Jacobsen, Thorkild, *The Harps that once... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven and London, Yale University Press, 1987.
- Jacobsen, Thorkild, *The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*, New Haven and London, Yale University Press, 1976.
- Joseph, John E., *Language and identity National, Ethnic, Religious*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- Lisičar, Petar, *Stari istok*, Zagreb, Sveučilišna naklada – Liber, 1975.
- Peternai Andrić, Kristina, *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Zagreb, Izdanja Antibarbarus, 2012.
- Peternai Andrić, Kristina, *Učinci književnosti*, Zagreb, DISPUT, 2005.
- Somervill, Barbara A., *Empires of Ancient Mesopotamia (Great Empires of the Past)*, New York, Chelsea house publishers, 2010.
- Stubičar, R. "Prikaz drugih i drukčijih u akadskoj književnoj tradiciji, iz perspektive Emmauela Levinasa". *Acta Illyrica* 7, 2023, 35–58.
- Thorn, Alexandar, *Knjiga o kralju Uruka kojega zovu Gilgameš*, London, Penguin Group, 1960.

ZLATKO ĐUKIĆ
ROBERT STUBIČAR
Filozofski fakultet u Osijeku
zdjukic@ffos.hr
robertstubicar1@gmail.com

THE EXISTENCE OF RELIGIOUS IDENTITY IN THE AKKADIAN CIVILIZATION SHOWN BY AKKADIAN LITERARY WORKS (SUMMARY)

This paper will, through literary-historical analysis of Akkadian literary works, try to find and present elements with the help of which the existence of religious identity throughout the Akkadian civilization can be confirmed. Looking at the ancient written sources, those elements that show the interconnectedness of the mentioned works and the existence of a common identity that permeates them, that makes them interconnected and part of a whole, will be singled out. The essential literary works for this paper will be *The Epic of Gilgamesh*, *The Atrahasis Epic* and *The Eridu Genesis (The Sumerian Creation Myth)*. Other notable poems or written stories which will be of use throughout this paper include the stories of *Enki and Ninmah*, *Enuma Elish* and *Descent of Ishtar to the Netherworld*. With the help of these and other Akkadian literary works and sources, the Authors intend to validate their hypothesis that common religious beliefs resulted in the creation of a mutual identity which encompassed the area of ancient Akkad and Mesopotamia as a whole.

When studying the Akkadian civilization, one cannot speak with certainty about the existence of a national or ethnic identity, since at that time the concepts of nations and ethnicity had not yet been formed, as opposed to that, people in the third and second millennium BC identified themselves as members of the same group based on what was close and understandable to them. This is precisely why, in those ancient times, identification took place on the basis of the person of the ruler, religion, language or customs. For this reason, in this paper, through the reading of Akkadian literary works, those elements that are directly related to the religious practice of the Akkadian civilization will be singled out (prayers to the gods, invocation of the gods, communication with the gods, stories about the gods, rituals dedicated to them, temples and other religious objects which are mentioned and data on the organization of the religious structure). Special attention will be paid to those elements that played a key role to the fact that people who lived in the area of the Fertile Crescent identified each other as members of the same group via a religious connection, that is, they thought of themselves as children of the same Gods. Ancient Akkadian gods were used by later empires and rulers and that is why this paper will analyze a number of deities namely Anu, Aruru, Marduk/Bel, Ea, Adad, Shamash and Enki together with Ninmah in the search for a correlation between their religious/cultic practices and their literary depictions. After that the paper will try and find a strong correlation between different myths about the creation of man and the flood stories which will be broken down and presented as having a mutual origin story based upon older Sumerian or Akkadian roots. Next to literary depiction, an-

cient rituals and customs will also be of importance for this paper, namely the tradition of religious oneiromancy which was heavily used throughout Mesopotamia and is often depicted in their literary works. Next to oneiromancy, amulets were also widely used throughout Akkad and Mesopotamia which were also depicted in literary works namely in the form of live characters like Humbaba in the Epic of Gilgamesh. Finally, the paper is by form and its content divided into three main parts: a short review of the geographical location and historical circumstances that determined Akkadian literature; the central analysis of ancient Akkadian literary works which helped define the basis of their religious identity; a final review and synthesis of the defining traits which formed the ancient Akkadian identity based upon their religious beliefs, rites and customs.

Key words. – Akkad, Epic of Gilgamesh, Enuma Elish, Epic of Atrahasis, religious identity, religious practice, gods, Mesopotamia.